

РОЛЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У РЕГУЛЮВАННІ ТА ГАРМОНІЗАЦІЇ СОЦІОПРИРОДНИХ ВІДНОСИН

УДК 504.008+31.502

Наталія Семенюк, кандидат філософських наук,

доцент кафедри філософії та політології
Хмельницького національного університету

РОЛЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У РЕГУЛЮВАННІ ТА ГАРМОНІЗАЦІЇ СОЦІОПРИРОДНИХ ВІДНОСИН

Розглядається екологічна культура – як тип життєдіяльності людини, що успадковується, та її взаємовідносин з навколишнім середовищем, що сприяють здоровому способу життя, стійкому соціально-економічному розвитку, екологічній безпеці країни і кожної її людини, та виступає регулятором екологічної діяльності. Автори виділяють, що функціонування екологічної діяльності пронизує всі компоненти культури і спрямовує їх на гармонізацію соціоприродних відносин.

Ключові слова: свідомість, екологічна свідомість, екологічна культура, навколишнє середовище.

Лит. 7.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Для кожної країни прийняття Концепції переходу до стійкого розвитку – справа надто важлива й відповідальна. Тут не місце випадковостям, байдужості, оскільки йдеться про людське життя, стратегію розвитку суспільства, держави, а в кінцевому підсумку – світу на тривалу перспективу.

Засоби розв'язання кризової ситуації у відносинах суспільства і природи необхідно шукати в самих причинах її виникнення. Особливості людської діяльності породжують сучасну кризу у взаємовідносинах суспільства та природи і вони ж дають головні передумови для уникнення глобальної екологічної катастрофи. Людська діяльність має свідомий, доцільний характер і її особливості, значною мірою, зумовлені специфічними рисами свідомості.

Свідомість прийнято визначати як найвищу форму найбільш загальної властивості матерії – відображення. Вона полягає в узагальненому, оціночному та ціленаправленому відображенні дійсності, в її конструктивно-творчому пере-творенні, у випереджальному мисленному моделюванні дій, у передбаченні їх наслідків, у раціональному регулюванні та самоконтролі людської діяльності.

Серед основних властивостей свідомості виділяють її предметність та універсальність. Предметність свідомості полягає в тому, що в ній відображається не світ взагалі у всій його багатоманітності, багатовимірності та нескінченному різноманітті, а лише певні предмети, їх властивості чи окремі сторони, що включаються в практичну діяльність людини. Це породжує “частковість” у пізнанні та освоєнні природного простору та кризовість відносин між суспільством та природою. В той же час

універсальність свідомості, як здатність відобразити будь-який предмет чи його властивість, весь світ у його найбільш загальних взаємозв'язках, є головною передумовою розв'язання конфлікту між людиною та природою в їх спільних інтересах.

Відтворення прямої дії суспільства на природу здійснюється тією чи іншою мірою всіма формами, всією системою суспільної свідомості, тоді як предметом екологічної свідомості є комплекс прямих та зворотних зв'язків у системі “суспільство-природа”.

Екологічна свідомість як специфічна, самостійна форма суспільної свідомості виникає лише в ХХ ст. нашої ери як наслідок відображення загрози глобальної екологічної катастрофи та наростання кризових явищ у взаємовідносинах суспільства та природи в цілому. Вона формується на основі пізнання як тих законів, що забезпечують цілісність природного середовища, так і тих, що повинні зумовлювати людську діяльність з метою збереження і покращання придатного для людського існування стану природи. В той же час можна говорити про існування елементів екологічної свідомості і на більш ранніх етапах існування людського суспільства. З одного боку, екологічна свідомість зароджується в результаті усвідомлення екологічно відшліфованих відносин рослин і тварин з абіотичним та біотичним середовищем, біотичних колообігів речовини та енергії, а з іншого боку, вона відображає гостру екологічну ситуацію, що виникла в результаті господарської діяльності людини.

Становлення екологічної свідомості в сучасну епоху, на думку багатьох учених, йде за чотирма основними напрямками:

- науковим, що виражається в прагненні реалізувати на практиці наявні теоретичні і

РОЛЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У РЕГУЛЮВАННІ ТА ГАРМОНІЗАЦІЇ СОЦІОПРИРОДНИХ ВІДНОСИН

практичні знання про існуючі у природному світі зв'язки, про те, як можна уникнути їх порушення в ході виробничої діяльності людини;

- економічним – виражається в усвідомленні економічної не вигідності виробничої діяльності, що руйнує оточуюче людину природне середовище;

- культурним – проявляється в прагненні зберегти природне середовище як елемент культурного середовища;

- політичним – знаходить вияв у прагненні людей створювати умови існування, відповідні гідності людини.

Як наголошував український дослідник Б.В. Плясковський, в основі сучасної екологічної свідомості лежать дві діаметрально протилежні філософсько-методологічні концепції.

Перша – природа за своїм станом недосконала. Тому слід розробляти особливе екологічне виробництво, яке б поліпшувало й удосконалювало природу з точки зору створення відповідних умов для нормального проживання людини. Проте не варто забувати, що й саме середовище проживання теж має діалектичний характер, бо складається з природного і штучного, причому друге через прискорений розвиток НТР повинно з перспективою поглинути перше, незважаючи на його привабливість.

Ця концепція викликає серйозні заперечення, позаяк немає достатніх доказів того, що під час свого здійснення вона приведе до бажаного результату, а не навпаки. Існує реальна загроза: рівновага між природними і штучними умовами життя може перейти в нестабільність, а то й у незворотність процесів, що прискорить настання екологічної катастрофи.

Друга концепція – більш перспективна, більш гуманна – не перебудувати, а зберегти, підтримувати середовище перебування, що існує.

Для цього необхідно використовувати нові науково-технологічні досягнення НТР, але пріоритет повинен надаватися ресурсозаощаджувальним та безвідхідним технологіям. Ця концепція привабливіша для сучасного стану екологічної свідомості, хоча теж має складні внутрішні проблеми. Вона, наприклад, не дає чіткої програми, якою мірою слід змінювати природне середовище, а якою – штучно створене, тобто техносферу.

На сучасному етапі розвитку соціоприродних відносин відбуваються функціональні та структурні зміни суспільної свідомості, в яких відбивається глобально-екологічна ситуація, що склалася. З одного боку, відбувається екологізація суспільної свідомості, виникає і розвивається її

новий стан, який виражається в масовому розповсюдженні та зростанні суспільної значимості соціально-екологічної проблематики в свідомості суб'єктів екологічної діяльності.

З іншого ж боку, формується екологічна свідомість як нова, відносно самостійна форма суспільної свідомості, для якої характерним є синтезований спосіб відображення та комплексний характер регулювання взаємовідносин у системі "суспільство-природа".

Теоретичним ядром екологічної свідомості виступає соціальна екологія як наука.

Формування екологічної свідомості – це процес пізнання законів системної цілісності природи і законів, що визначають взаємодію суспільства і природи, що повинні враховуватися на шляху суспільного розвитку і глобального управління природними компонентами.

Становлення екологічної свідомості виражає зацікавленість суспільства в збереженні та розгортанні природного світу у всій його різноманітності, в узгодженні соціальних потреб з можливостями природи. Вона сприяє подоланню утилітарно-прагматичного ставлення до оточуючого природного середовища, зняттю традиційних антропоцентристських світоглядних установок, подоланню, врешті-решт, глобальної екологічної кризи.

Існують природні фактори, які розглядаються суспільством лише як умова виробництва поряд з іншими, і в той же час відіграють у системі нормального функціонування біосфери досить значу, а часто незамінну роль, підтримуючи її цілісність та здатність до самовідтворення. У цьому полягає одна з найбільш гострих суперечностей взаємовідносин суспільства та природи. Далеко не завжди співпадає практично необхідне людині та екологічно необхідне біосфері, природі в цілому. Важливим фактором зняття цієї суперечності є формування в суспільстві екологічної свідомості.

Екологічна свідомість має ряд особливостей, які, своєю чергою, зумовлюють специфіку її функціонування в загальній структурі суспільної свідомості. До таких особливостей слід віднести:

- 1) комплексний характер, що враховує особливості об'єкта відображення, екологічно мисляча людина повинна демонструвати вміння не лише усвідомлювати взаємозв'язок окремих явищ природи та наслідків людської природоперетворюючої діяльності, а й прослідковувати, в якому взаємозв'язку вони знаходяться з іншими явищами більш широкої системи, ніж та, що безпосередньо розглядається;
- 2) вміння охоплювати об'єкт відображення та

РОЛЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У РЕГУЛЮВАННІ ТА ГАРМОНІЗАЦІЇ СОЦІОПРИРОДНИХ ВІДНОСИН

пізнання увсій його різноякісності, гетерогенності та побачити за цією багатоманітністю деяку сутнісну єдність, важливу в екологічному відношенні;

3) здатність бачити не тільки найближчі наслідки змін, що здійснюються в природі, але й наслідки більш віддаленого порядку, бачити не тільки прямі, а й зворотні зв'язки змін, що відбуваються в природі та суспільстві.

Якщо розглядати екологічну свідомість за способом відображення, то найбільш специфічною рисою можна визначити те, що вона не може обмежитись лише попередніми напрацюваннями, теоретичними конструкціями та понятійним апаратом окремих наук, оскільки їх направленість на вивчення окремих явищ природи та буття суспільства суперечить головному завданню – охопити єдиним апаратом пізнання якісно різні явища.

Пізнання природи людиною завжди виступало одним з найважливіших засобів її активного перетворення відповідно до багатоманітних практичних потреб самої людини. Екологічний аспект свідомості повинен був якоюсь мірою відразу виконувати протилежну функцію – обмежити втручання людини в природні процеси рамками екологічно допустимих на даному етапі історичного розвитку умов. Це і система табу, і релігійні норми, і певні звичаї того чи іншого народу. Внаслідок цієї особливості екологічна свідомість у своїй завершеній формі не могла виникнути стихійно. Навпаки, вона покликана, за своєю суттю, протистояти стихійно належному людині прагненню до нічим не обмеженої експансії в природу і самоствердження себе таким чином саме як істоти соціальної і розумної. Вся попередня історія людства складалась як постійна і напружена боротьба за самоствердження людини у світі природи шляхом “перемог” над нею. Але за кожну таку “перемогу” природа досить жорстоко “металась”, про що свідчать факти далекої і не зовсім історії взаємодії суспільства з оточуючим природним середовищем.

Для в'яснення сутності екологічної свідомості необхідно також розглянути і її структуру, яка може бути представлена різними рівнями та формами.

Екологічна свідомість виконує також і важливу соціально-політичну функцію. Як наголошує відомий югославський соціолог Д. Маркович, вона є важливим елементом організації самоврядування суспільства, активізації позиції громадян у розв'язанні питань оптимального природокористування та збереження придатного для життя і здоров'я середовища.

Основною функцією екологічної свідомості є забезпечення оптимізації взаємовідносин у системі “суспільство-природа”, запобігання глобальній екологічній катастрофі, розв'язання глобальної екологічної кризи.

Таким чином, екологічна свідомість – це форма суспільної свідомості, яка знаходиться в стадії формування і включає сукупність ідей, теорій, поглядів, мотивацій, що відбивають екологічну сторону суспільного буття, як-от: реальну практику відносин між людиною і середовищем її життя, між суспільством і природою, включаючи комплекс регулятивних принципів і норм поведінки, що спрямовані на досягнення оптимального стану системи “суспільство-природа”.

Однак сама по собі наявність екологічної свідомості не є достатньою умовою для того, що матеріальні, створені науково-технічною революцією та третьою технологічною революцією передумови змогли перетворити свої потенційні можливості в області ліквідації глобальної екологічної кризи, перетворити в доконаний факт. Наявність певних знань, уявлень, ще не гарантує відповідну поведінку. Директор заводу чи власник підприємства, будучи прекрасно поінформованим про шкоду, яка завдається його виробництвом оточуючому природному середовищу, може продовжувати санкціонувати подальше скидання шкідливих відходів, керуючись економічною доцільністю. Робітник, щоб не втратити робоче місце, закриватиме очі на подібні факти і збільшувати кількість виробленої продукції, а разом з тим і відходів. Пересічний громадянин, протестуючи проти чужих дій, буде порушувати природний баланс, перебуваючи на відпочинку чи обробляючи свою замиську ділянку землі. Екологічна поведінка неможлива без екологічної культури та екологічної відповідальності.

Конструктивне розв'язання проблеми ліквідації глобальної екологічної кризи неможливе поза рамками екологічної культури, яка виступає необхідною передумовою оптимізації взаємовідносин суспільства та природи.

Розглядаючи структуру культури, Е.С. Маркарян виділяє в ній три основні підсистеми:

- 1) природно-екологічну – що відображає адаптацію суспільства до біофізичного оточення;
- 2) суспільно-екологічну – що відображає впорядкованість відносин суспільства з іншими суспільствами;
- 3) соціально-регулятивну – направлену на підтримання самої соціальної системи як єдиного цілого.

РОЛЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У РЕГУЛЮВАННІ ТА ГАРМОНІЗАЦІЇ СОЦІОПРИРОДНИХ ВІДНОСИН

У структурі сучасної культури доцільно виділити її специфічну форму – екологічну культуру, направлену, з одного боку, на звільнення людини від жорсткої природної детермінації, а з іншого – на гармонізацію відносин між суспільством та оточуючим природним середовищем. Як уже зазначалось, культура в цілому, за своєю суттю, має екологічний характер, екологічна ж культура може бути визначена як певна програма, опредмечена в діяльності, на основі якої суб'єкт природокористування будує свій історично-конкретний процес взаємодії з природою. М.Ф. Тарасенко в роботі “Природа. Технологія. Культура” інтерпретує екологічну культуру як своєрідний світоглядний “образ світу”, в якому відображено такий стан соціально-природних залежностей, який характеризує їх гармонійну єдність, раціональне освоєння людиною природної та соціальної дійсності і утвердження в цьому процесі своєї власної індивідуальної самобутності.

Екологічна культура – це тип життєдіяльності людини, що успадковується, та її взаємовідносин з навколишнім середовищем, що сприяють здоровому способу життя, стійкому соціально-економічному розвитку, екологічній безпеці країни і кожної людини. Вона є засобом самоорганізації сутнісних сил людини в умовах конкретного природного середовища.

Основоположним принципом екологічної культури можна вважати принцип відповідності соціального та природного в рамках єдиної системи.

Встановлення цієї відповідності у всіх сферах суспільного життя сприяє, з одного боку, його екологізації, а з іншого – гармонізації самої суспільної системи. Екологічна культура виражає міру освоєння суб'єктом природоперетворюючої діяльності, відповідності соціального та природного як складових єдиної системи. Вона сприяє також гармонізації взаємовідносин суспільства та природи і формуванню нового типу особистості – людини епохи ноосфери.

Важливим принципом екологічної культури є відмова від безпосереднього, “наївного”, антропоцентризму та перехід до системи поглядів, яка будується біосфероцентристськи. В той же час кінцевою метою такого підходу все ж є людина, але як складова біосфери, що повинна прийняти на себе відповідальність за підтримання її основних функціональних характеристик, за, врешті-решт, збереження природи придатною для життя і здоров'я людини.

Розв'язання проблеми глобальної екологічної кризи можливе лише в рамках екологічної

культури, яка виступає необхідною передумовою оптимізації та гармонізації системи “суспільство-природа”. Основним критерієм її виділення є види діяльності, що відповідають основним підсистемам культури – природно-перетворюючої, соціально-перетворюючої та духовно-перетворюючої.

Екологічна культура виступає регулятором екологічної діяльності. Специфіка функціонування екологічної діяльності зумовлюється тим, що вона пронизує всі компоненти культури і спрямована на гармонізацію соціоприродних відносин. Екологічна культура є, за своєю суттю, своєрідним “кодексом поведінки”, що лежить в основі екологічної діяльності та екологічної поведінки. Вона включає в себе певний зріз суспільно виробленого способу самореалізації людиною себе в природі, культурні традиції, життєвий досвід, моральні почуття та моральну оцінку ставлення людини до природи.

Екологічна культура, за своїм змістом, є сукупністю, знань, норм, стереотипів та “правил поведінки” людини в оточуючому їй природному світі. І хоча феномен екологічної культури є надбанням ХХ ст., про екологічну компоненту культури можна твердити від самих початків появи людини. Ця компонента проявлялась як сукупність певних екокультурних норм, “заборон” та “дозволів”.

Безпека суспільства, збереження створеної ним матеріальної основи життя, а також природного середовища життєдіяльності – один з найголовніших імперативів людства. Сьогодні, з однієї сторони забруднення і неконтрольоване руйнування біосфери, з іншого боку – катастрофа моральних норм і цінностей усвідомості мільйонів людей, нігілізм і дисбаланс глобальних екосистем являють собою драматичні факти сучасності.

Екологічна стабільність стала головним фактором, що визначає безпечну перспективу розвитку суспільства. Вона визначається нами системно, як імовірність стійкого, стабільного функціонування біосфери в просторі і часі при визначених вимогах до забезпечення оптимальних умов збереження і подальшого розвитку життя на нашій планеті. Йдеться про потребу і відповідне намагання оцінити сучасну екологію в межах концепції постнекласичної науки. Крім того, про реальну методологічну і світоглядну обмеженість класичних екологічних уявлень. Очевидно, що сучасна екологія вийшла за межі класичної науки, оскільки екологічна реальність потребує усвідомлення на нових засадах, в межах нової форми наукової раціональності стійкий розвиток раціональності постнекласичної науки. Поняття біосфери в рамках постнекласичної

РОЛЬ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У РЕГУЛЮВАННІ ТА ГАРМОНІЗАЦІЇ СОЦІОПРИРОДНИХ ВІДНОСИН

науки припускає цілісну єдність матеріальної і духовної основи людства, що забезпечує реальні перспективи еволюції сучасної цивілізації. Необхідність рішення глобальних екологічних проблем сучасності викликає загострений інтерес до таких наукових пошуків, які допоможуть знайти перспективний вихід із кризи протистояння людини і природи.

Висновки. Процес формування екологічного мислення іде через світосприйняття і світоуявлення, логіко-методологічна структура якого відповідала б загальним, народознавчим, краєзнавчим і конкретно-історичним практичним завданням ВНЗ. Таке мислення вимагає високого рівня професіоналізму викладача, який відомо через переконання сприймає певні екологічні світоглядні принципи, спираючись на ціннісні природоохоронні орієнтири, моральні та етичні норми поведінки в природі, естетичні ідеали своєї епохи. “Життєво важливо, – наголошують Н.М. Чернова, А.М. Белова, – щоб екологічне мислення стало необхідною частиною мислення молодого покоління. Розуміння цього повинно стати основою екологічної підготовки викладача”.

1. Андрущенко В.П. *Організоване суспільство* / В.П. Андрущенко / Інститут вищої освіти АПН України. – К., 2006. – С. 321.

2. Дробноход М. *Стійкий екологічно безпечний розвиток: український контекст* / М. Дробноход // *Дзеркало тижня*. 2001. – № 21 (345). – 2 – 8 черв.

3. Питухіна Е. *Різні погляди на сталий розвиток* // *Управління сучасним містом*. – 2004. – № 7 – 9(15). – С. 84.

4. Семенюк Н.В. *Філософія екобезпечного розвитку як складова філософії людини* // *Вища освіта України. Теоретичний та науково-методичний часопис* / [гол. ред. В.П. Андрущенко]. – № 4 (31). – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2008. – С. 44 – 52.

5. Семенюк Н.В., Гуменюк О.Б. *Суспільно-педагогічні аспекти вдосконалення екологічної освіти в Україні* / Збірник наукових праць, №2. – Хмельницький: В-во Національної академії ПВУ, 2004. – С. 60 – 72.

6. *Соціально-економічний потенціал устойчивого розвитку: Учебник* / Под ред. Л.Г. Мельника. – Сумы. Университетская книга, 2007. – С. 19.

7. *Соціально-економічний потенціал устойчивого розвитку: Учебник* / Под ред. Л.Г. Мельника. – Сумы. Университетская книга, 2007. – С. 79.

Стаття надійшла до редакції 22.07.2011

Джерела мудрості

“Шукаємо щастя по країнах, століттях, а воно скрізь і завжди з нами; як риба в воді, так і ми у ньому, і воно біля нас шукає нас самих. Нема його ніде від того, що воно скрізь. Воно схоже до сонячного сяйва – відхили лише вхід у душу свою”.

Григорій Сковорода
український поет, філософ

“Світло й тьма, тління і вічність, віра і безчестя складають світ цей і потрібні одне для одного”.

Григорій Сковорода
український поет, філософ

